

Quranic Innovations of Imam Khamenei

MohammadAli Rezaee Esfahani^{1✉}

1. Corresponding Author, Professor at Al-Mustafa International University: Rezaee.qoran@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

9 March 2026

Received in

revised form:

6 April 2026

Accepted:

6 May 2026

Available online:

20 June 2026

Keywords:

Qur'an,
Innovation,
Imam Khamenei,
Fundamentals,
Rules,
Wave-making.

ABSTRACT

The fields of Quranic sciences and exegesis (tafsir) possess a 1,400-year historical background, during which hundreds of exegetes and Quranic scholars have created scholarly works and presented new perspectives and theories. One of the contemporary Quranic figures—who is counted among the students of Allamah Tabataba'i and began teaching exegesis in Mashhad in 1343 AH (Solar) / 1964 CE, with numerous published Quranic works—is Grand Ayatollah Imam Sayyid Ali Khamenei. He has introduced multiple innovations in the methodological and content dimensions of Quranic exegesis, which are evident throughout his written works, lectures, declarations, and sermons. Among these theoretical innovations are his novel exegetical foundations and rules, such as: the non-individualistic interpretation of Quranic verses, practical rules of life in the Quran, the scientific authority (marja'iyyah) of the Quran, transformation in human sciences based on the Quran, and the conceptualization of the Quran as a book of steadfastness, anti-arrogance struggle, unity-building, politics, and revolution-making. In the practical domain, his initiatives and wave-making efforts include innovations in recitation (qira'ah), memorization (hifz), organizing grand Quranic gatherings during Ramadan, defending the Quran against enemy slurs and assaults, and applying Quranic teachings to national scientific advancements and defense industries. This paper utilizes a field/documentary data collection method drawn from Imam Khamenei's written and oral works, followed by their descriptive and analytical evaluation

Cite this article: Rezaee Esfahani, M. A. (2026). Quranic Innovations of Imam Khamenei. *The Quran and Science*, 20 (38), 9-40. <https://doi.org/10.22034/qvc.2026.24805.2026>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qvc.2026.24805.2026>

1. Introduction

The scholarly disciplines of Quranic sciences and exegesis (*tafsir*) represent a continuous 1,400-year intellectual tradition within Islamic civilization. Across centuries, hundreds of *mufasssirun* (exegetes) and Quranic scholars have produced thousands of monumental treatises, offering evolving hermeneutical paradigms to address the religious, legal, philosophical, and societal inquiries of their respective eras. Within the contemporary period, Grand Ayatollah Sayyid Ali Khamenei emerges as a prominent Quranic scholar whose intellectual lineage was forged under the direct tutelage of the renowned philosopher and exegete Allamah Sayyid Mohammad Hossein Tabataba'i. Beginning his formal exegetical teaching circles in Mashhad at the *Masjid-e Payin-e Khiyaban* and *Masjid-e Qiblah* in 1343 AH Solar (1964 CE), Imam Khamenei accumulated decades of oral lectures, specialized seminary courses, Friday sermon commentaries, and official declarations that collectively formulate a dynamic, socially responsive Quranic framework.

Prior scholarly literature—including works by Mohammad Ali Rezaei Esfahani (e.g., *"Quranic Innovations of the Qom Seminary in the Past Century"* and *"Methodology and Exegetical Theory of Imam Khamenei"*) and Ebrahim Rezaei Adriyani—has examined specific facets of his commentary, particularly regarding Surah at-Tawbah. However, a comprehensive consolidation of his holistic Quranic innovations spanning both theoretical methodology and practical socio-political implementation remained uncompiled. Conceptually, "Quran" denotes the divine scripture comprising 114 surahs and 6,236 verses; "Imam Khamenei" refers to the contemporary Islamic scholar, revolutionary leader, and jurist born in 1318 SH (1939 CE); and "Innovation" (*no'avari*) signifies novel hermeneutical principles, foundational assumptions, methodological rules, and practical socio-cultural initiatives that redefine how divine scripture operates within human society.

2. Methodology

This study employs a qualitative descriptive-analytical research methodology combined with documentary and field-based data collection. Primary source material was gathered directly from the extensive corpus of Imam Khamenei's written works, transcriptions of his public address series, exegesis lectures (delivered across distinct historical epochs in Mashhad,

Tehran, and Qom), declarations, and official statements published across a ten-volume commentary collection by the Islamic Revolution Publications.

The analytical procedure involved qualitative thematic content analysis, categorizing primary data into two core analytical axes: theoretical innovations (hermeneutical foundations, interpretive rules, and thematic conceptualization) and practical innovations (socio-cultural programs, institutional directives, and applied scientific motivations). Each identified innovation was cross-examined against standard classical and contemporary exegetical literature to verify its novelty, contextual application, and alignment with traditional Islamic hermeneutics.

3. Findings

The findings of this research reveal a systematic dual-structure of Quranic innovation spanning theoretical hermeneutics, interpretive rules, and applied socio-political statecraft:

1. Non-Individualistic Exegesis (*Inhisar-nazudagi az Tafsir-e Fardi*): A fundamental rejection of secular interpretations that restrict Quranic directives purely to personal devotion or monastic withdrawal. The paper demonstrates through verses such as Surah Ibrahim (v. 1), Surah Az-Zukhruf (v. 43), Surah An-Nahl (v. 125), and Surah Ya-Sin (v. 61) that divine worship (*'ubudiyyah*) governs statecraft, economics, law, warfare, peace, and collective societal organization.

2. Quran as a Manual of Practical Life Rules (*Qawa'id-e Karburdi-ye Zindagi*): The Quran offers concrete, actionable blueprints for establishing societal security, social justice, mental well-being, and institutional health. Applying Quranic rules to daily life operates like a physician's prescription—requiring active execution rather than passive recitation.

3. Unity-Building Authority (*Wahdat-Afrin*): Emphasizing Quranic mandates for Islamic solidarity to dismantle sectarian Shia-Sunni rifts fabricated by foreign imperialist intelligence apparatuses.

4. Inseparability of Religion, Politics, and Revolution: Proving scripturally through Surah Al-Mumtahanah (v. 1), Surah Ash-Shu'ara (vv. 151–152), Surah Al-Kahf (v. 49), and Surah Az-Zumar (v. 70) that the Quran actively prescribes laws, state organization, defense, alliances, and revolution against tyrannical regimes (*taghut*), debunking secularist claims of religion-politics separation.

5. Scientific *Marja'iyyah* (Authority) of the Quran: Re-establishing the Quran as the primary epistemological authority capable of fulfilling modern human ideological needs, directing research, and guiding academic fields.

6. Anti-Arrogance and Steadfastness (*Istaqamat va Mubarazah ba Istikbar*): Formulating scriptural imperatives to resist global oppressive powers based on historical prophetic struggles against Pharaoh and tyrants, as reflected in Surah Al-Qasas (v. 5) and Surah At-Tawbah (v. 33).

7. Transformation of Human Sciences (*Tahavvul dar 'Ulum-e Insani*): Overhauling Western-imported, secularized, and materialistic humanities by embedding Quranic anthropological and epistemological principles at their foundation, building "Quran-founded Humanities" (*Ulum-e Insani-ye Quran-bonyan*).

8. Critical Distrust of Orientalist Scholarship (*Bi-i'timadi be Manabi-ye Mustashriqin*): Exercising methodological caution towards Western Quranic encyclopedias (such as the *Encyclopaedia of the Qur'ān* published by Brill, Leiden) due to underlying missionary, colonial, or reductionist biases.

9. Linguistic Rule of Conventional Speech (*'Urf*): Interpreting Quranic revelation as transcendent divine truth communicated through standard, accessible human linguistic conventions.

10. Rule of Inner Extraction (*Batin-giri*): Applying the famous tradition of Imam Baqir (AS)—"*its inner meaning is its interpretation*"—to extract universal, timeless principles from specific historical revelation contexts (*asbab al-nuzul*) and apply them dynamically to modern realities.

11. Rule of Interrogation (*Istintaq*): Actively presenting modern societal crises, political events, and scientific dilemmas to the Quran to elicit direct guidance.

12. Permissibility of Polysemy (*Isti'mal al-Lafz fi Akthar min Ma'na*): Affirming that a single Quranic expression can validly signify multiple concurrent, non-contradictory textual meanings simultaneously (applied across Surah At-Tawbah vv. 17, 38, 51, 82, and 112).

13. Great Cultural Jihad (*Jihad-e Kabir*): Utilizing the Quran as a non-violent intellectual weapon against cultural aggression based on Surah Al-Furqan (v. 52: "*Do not obey the disbelievers, and strive against them with it [the Quran] a great striving*").

14. Practical Wave-Making Programs: Directing the national target of training 10 million Quran memorizers (*hifz*), instituting Quranic recitation benches (*kursi-e tilawat*) across national mosques, integrating brief exegetical translations during public recitations, and invoking Quranic verses (such as Surah Al-Mujadilah v. 11) to inspire Iranian youth and scientists in medical, nuclear, nanotechnology, aerospace, and defense industries.

4. Conclusions

The study concludes that Imam Khamenei's Quranic paradigm successfully bridges the historical divide between traditional academic exegesis and contemporary sociopolitical statecraft. By defining the Quran not as a static historical artifact but as an active, living constitution for human society, his theoretical innovations provide the intellectual foundation for transforming secularized human sciences and establishing a modern Islamic civilization. Simultaneously, his practical directives translate high hermeneutical principles into popular wave-making movements—from nationwide memorization campaigns and mosque recitation circles to high-tech defense and scientific self-reliance. This integrated model offers a comprehensive blueprint for contemporary Muslim societies seeking intellectual independence and holistic development grounded in Quranic revelation.

نواوری‌های قرآنی امام شهید خامنه‌ای (۲)

محمدعلی رضایی اصفهانی^۱ ✉

۱. نویسنده مسئول، استاد جامعة المصطفی العالمية، قم، ایران، رایانامه: Rezaee.qoran@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۸ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۷ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۳۰ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

قرآن،

نواوری،

امام شهید خامنه‌ای،

مبانی،

قواعد،

جریان‌سازی.

هدف: عرصه علوم قرآنی و تفسیر از پیشینه‌ای چهارده‌قرنی برخوردار است که در این دوران، صدها مفسر و قرآن‌پژوه آثار علمی پدید آورده و دیدگاه‌ها و نظریه‌های تازه‌ای عرضه کرده‌اند. یکی از چهره‌های قرآنی معاصر - که از شاگردان علامه طباطبائی به شمار می‌آید و تدریس تفسیر را از سال ۱۳۴۳ هجری شمسی در مشهد آغاز کرده و آثار قرآنی متعددی منتشر نموده است - حضرت آیت‌الله العظمی امام سید علی خامنه‌ای است.

روش: ایشان در دو بُعد روشی و محتوایی تفسیر قرآن نواوری‌های متعددی ارائه کرده‌اند که در سراسر آثار مکتوب، سخنرانی‌ها، بیانیه‌ها و خطبه‌های ایشان مشهود است.

یافته‌ها: از جمله این نواوری‌های نظری، مبانی و قواعد تفسیری بدیع ایشان است، همچون: تفسیر غیرفردگرایانه از آیات قرآن، قواعد عملی زندگی در قرآن، مرجعیت علمی قرآن، تحول در علوم انسانی بر پایه قرآن، و مفهوم‌سازی قرآن به‌مثابه کتاب ایستادگی، مبارزه با استکبار، وحدت‌آفرینی، سیاست و انقلاب‌سازی. در عرصه عملی نیز ابتکارات و اقدامات جریان‌ساز ایشان شامل نواوری در قرائت، حفظ، برگزاری محافل بزرگ قرآنی در ماه رمضان، دفاع از قرآن در برابر توهین‌ها و حمله‌های دشمنان، و کاربست آموزه‌های قرآنی در پیشرفت‌های علمی ملی و صنایع دفاعی است.

نتیجه‌گیری: این مقاله با روش گردآوری داده‌ها به‌صورت میدانی و اسنادی از آثار مکتوب و شفاهی امام خامنه‌ای، سپس با ارزیابی توصیفی - تحلیلی آن‌ها تدوین شده است.

استناد: رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۴۰۵). نواوری‌های قرآنی امام خامنه‌ای (۲). *قرآن و علم*. ۲۰ (۳۸)، ۹-۴۰. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.24805.2026>

© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمية.

مقدمه

مباحث علوم قرآن و تفسیر، پیشینه‌ای بیش از ۱۴۰۰ سال دارد و در این بازه طولانی، صدها مفسر و قرآن‌پژوه، آثار ارزشمندی پدید آورده و دیدگاه‌ها و نظریه‌های نوینی را عرضه داشته‌اند. از جمله شخصیت‌های برجسته معاصر در این عرصه، آیت‌الله العظمی امام سید علی خامنه‌ای رحمته الله علیه است که از شاگردان علامه طباطبایی به شمار می‌رود و از سال ۱۳۴۳ ش، تفسیر قرآن را در حرم مطهر رضوی آغاز کرده و تاکنون آثار قرآنی متعددی از ایشان منتشر شده است. نوآوری‌های ایشان در حوزه روش‌شناسی (شامل مبانی، قواعد، روش و اصول) و محتوای تفسیر، همچنین ابتکارات عملی مرتبط با قرآن، در لابه‌لای نوشته‌ها، سخنرانی‌ها، بیانیه‌ها و دیگر آثار قرآنی ایشان به روشنی قابل مشاهده است.

این نوشتار با بهره‌گیری از روش جمع‌آوری میدانی اطلاعات از منابع مکتوب و شفاهی قرآنی امام خامنه‌ای رحمته الله علیه و نیز تحلیل محتوایی داده‌ها، به بررسی نوآوری‌های نظری و عملی ایشان پرداخته و از هر یک نمونه‌هایی را ارائه می‌دهد.

در زمینه پیشینه پژوهش، هرچند کتاب یا مقاله مستقلی که به طور جامع به نوآوری‌های قرآنی ایشان پرداخته باشد، یافت نشد، اما در برخی آثار پراکنده به این موضوع اشاره شده است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱. مقاله «نوآوری‌های قرآنی حوزه علمیه قم در یکصد سال اخیر» (محمدعلی رضایی اصفهانی، ارائه‌شده در کنگره یکصدمین سالگرد تأسیس حوزه علمیه قم، ۱۴۰۱ ش)؛
۲. مقاله «روش‌شناسی و نظریه تفسیری امام خامنه‌ای» (محمدعلی رضایی اصفهانی، ارائه‌شده در کنگره اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ش)؛
۳. نشست علمی «نوآوری‌های قرآنی مقام معظم رهبری» (ارائه‌دهنده: ابراهیم رضایی آدریانی، اصفهان، ۱۴۰۱/۱۱/۲)؛
۴. کتاب «مروری بر مبانی، روش و قواعد تفسیری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای رحمته الله علیه در تفسیر سوره توبه» (تنظیم‌شده توسط گروه پژوهشی انتشارات انقلاب اسلامی، نشر نسیم انقلاب، ۱۳۹۳ ش).

یک. نوآوری‌های نظری قرآنی

امام خامنه‌ای نوآوری‌های متعددی در حوزه نظری دارند که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌کنیم:

۱. نوآوری‌ها در مبانی تفسیر

امام خامنه‌ای رحمته‌الله در عین پابندی به مبانی مشهور تفسیر و حتی تذکر صریح به برخی از آنها (همچون حجیت ظهور قرآن)، مبانی و پیش‌فرض‌های تازه‌ای را نیز مطرح کرده‌اند که در تمامی آثار تفسیری ایشان رعایت شده است. شایان ذکر است که ممکن است برخی از قرآن‌پژوهان و مفسران، این مبانی را نپذیرفته یا در عمل بدان‌ها پایبند نبوده باشند. مهم‌ترین مبانی نوآورانه ایشان عبارت‌اند از:

الف. منحصرنشدن تفسیر آیات در تفسیر فردی

امام خامنه‌ای رحمته‌الله در عین پابندی به مبانی مشهور تفسیر و حتی تذکر صریح به برخی از آنها (همچون حجیت ظهور قرآن)، مبانی و پیش‌فرض‌های تازه‌ای را نیز مطرح کرده‌اند که در تمامی آثار تفسیری ایشان رعایت شده است. شایان ذکر است که ممکن است برخی از قرآن‌پژوهان و مفسران، این مبانی را نپذیرفته یا در عمل بدان‌ها پایبند نبوده باشند. مهم‌ترین مبانی نوآورانه ایشان عبارت‌اند از:

ایشان با نفی رویکردهای محدودنگر به قرآن، تأکید می‌کنند که این کتاب آسمانی نه تنها به مسائل فردی و عبادی، بلکه به عرصه‌های سیاست، اقتصاد، حکومت و مدیریت اجتماعی نیز ورود پیدا کرده و بخش عمده‌ای از آیات آن ناظر به مسائل اجتماعی زندگی بشر است. به فرموده ایشان: «چقدر غافلند کسانی که خیال می‌کنند قرآن به مسائل زندگی، به مسائل سیاست، به مسائل اقتصاد، به مسائل حکومت کار ندارد، نه، بخشی عمده قرآن راجع به همین مسائل اجتماعی زندگی است». (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، ۱۴۰۰/۱/۲۵).

ایشان عبودیت را از قالب فردی خارج کرده و آن را در تمام شئون زندگی - اخلاق، عمل فردی و عمل اجتماعی - جاری می‌دانند. بر این اساس، تحلیل و موضع‌گیری سیاسی نه تنها در حوزه کار دینی قرار می‌گیرد، بلکه به دلیل ارتباط با عبودیت اجتماعی، امری ضروری تلقی می‌شود. ایشان در این باره می‌فرمایند: «هدف تمام پیامبران، کشاندن مردم به صراط مستقیم است و صراط مستقیم

هم یعنی عبودیت... اشتباه کسانی که در گذشته مسائل سیاسی را از تبلیغ کنار می‌گذاشتند، در این بود که عبودیت را به منطقه فردی منحصر می‌کردند». (بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۶/۱۰/۳).

ایشان معتقدند جدانگاری دین از سیاست و اجتماع، ریشه در ناآشنایی با قرآن دارد و این کتاب آسمانی خود را از چالش‌های سیاسی و اجتماعی کنار نمی‌کشد و همواره در مقابل طاغوت، استکبار و ستمگران ایستاده است.

«آن کسانی که قرآن را و اسلام را به مسائل شخصی و مسائل عبادی منحصر می‌کنند... انصافاً با قرآن آشنا نیستند... قرآن خودش را از چالش‌های سیاسی و اجتماعی به هیچ‌وجه کنار نمی‌کشد و از مقابله با طاغوت‌ها، با مستکبرها... اجتناب نمی‌کند». (بیانات در محفل انس با قرآن کریم، ۱۴۰۰/۱/۲۵).

بررسی: این مبنای قرآنی، به عنوان یک پیش‌فرض اساسی، راه را برای تفاسیر میان‌رشته‌ای و همچنین رویکردهای تفسیر اجتماعی، سیاسی و حکومتی می‌گشاید. در واقع، این نگاه، بنیان نظری نفی سکولاریسم را در اندیشه قرآنی ایشان شکل می‌دهد. به همین دلیل، تأثیر مستقیم این مبنا در رویکرد تفسیر اجتماعی و سیاسی ایشان - که در نکات تفسیری خطبه‌های نماز جمعه و دیگر آثار تفسیریشان تجلی یافته - قابل ردیابی است و نمونه‌های آن در ادامه این نوشتار، در بخش گرایش‌های تفسیری ارائه خواهد شد.

ب. قرآن کتاب قواعد کاربردی زندگی

امام خامنه‌ای رحمته‌الله بر این باورند که قرآن افزون بر جنبه‌های معرفتی، دارای دستورات عملی و کاربردی برای زندگی بشر است و تأکید دارند که سعادت دنیا و آخرت در گرو تطبیق قواعد زندگی با این دستورات است. ایشان با تشبیهی تأکیدآمیز، وضعیت امروز امت را به بیمارستانی تشبیه می‌کنند که به پزشک مراجعه کرده اما نسخه را عمل نمی‌کند و می‌فرمایند: «قرآن کتاب زندگی است. اگر احاد بشر قواعد زندگی را با قرآن تطبیق نکنند، سعادت دنیا و آخرت نصیب آنها خواهد شد. مشکل ما این است که این کار را نمی‌کنیم؛ مشکل ما این است که ما زندگی را با قواعد قرآن تطبیق نمی‌کنیم؛ مثل کسی که به پزشک مراجعه می‌کند و نسخه پزشک را می‌گیرد، لکن به آن نسخه عمل نمی‌کند». (سخنرانی تلویزیونی در پایان محفل انس با قرآن کریم، ۱۳۹۹/۲/۶).

ایشان با استناد به آیه «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» (مائده: ۱۶) بر این نکته تأکید می‌ورزند که قرآن راه‌های سلامت، امنیت و آسایش را به انسان نشان می‌دهد و علاج مشکلاتی همچون ظلم، تبعیض، جنگ و ناامنی تنها در عمل به دستورات کاربردی این کتاب آسمانی است: «قرآن علاوه بر جنبه معرفتی و معرفت‌آموزی، دستورات کاربردی دارد برای زندگی؛ یعنی محیط زندگی را آباد می‌کند، زندگی را از امنیت و سلامت و آسایش برخوردار می‌کند... در همین ظاهر قرآن هزاران دستور زندگی وجود دارد» (همان).

بررسی: این مبنا، زمینه‌ساز برداشت قواعد کلی از قرآن برای تمام شئون زندگی شده و رویکردی عملیاتی به سبک زندگی اسلامی ارائه می‌دهد. به عبارت دیگر، قرآن نه تنها منبع معرفت، بلکه دستورالعملی جامع برای زیستن است که می‌تواند در تمام ابعاد فردی و اجتماعی انسان جاری و ساری شود. بر اساس همین نگاه، نگارنده کتابی در سه جلد با عنوان «قواعد قرآن» تدوین کرده است که جلد نخست آن منتشر شده و به استخراج قواعد کاربردی از آیات پرداخته است (رضایی اصفهانی، قواعد قرآن (۱)).

ج. قرآن کتاب وحدت‌آفرین

امام خامنه‌ای رحمته‌الله علیه بر این باورند که قرآن، کتاب وحدت و اتحاد است و این آموزه، هم برای ملت ایران و هم برای تمام دنیای اسلام کاربرد دارد. ایشان با اشاره به توطئه دشمنان برای برافروختن اختلافات مذهبی به ویژه میان شیعه و سنی، بر لزوم هوشیاری و مقابله با این دسیسه تأکید می‌کنند و راه پیروزی را در اندیشه، اتحاد و نزدیکی دل‌ها و دست‌ها می‌دانند. ایشان در این باره می‌فرمایند: «درسی که ما از قرآن گرفته‌ایم، درسی که ما از اسلام گرفته‌ایم، درس ایستادگی و مجاهدت و وحدت و اتحاد است؛ اتحاد دل‌ها و دست‌ها با یکدیگر؛ مخصوص ملت ما هم نیست؛ اتحاد در دنیای اسلام. امروز شما ببینید یکی از نقاطی که دشمنان ما بر روی آن به طور کامل تکیه می‌کنند، برافروختن اختلافات مذهبی است؛ شیعه و سنی». (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، ۱۳۹۱/۳/۲۹).

ایشان با نقد کسانی که از سر ناآگاهی یا دسیسه، به دامن زدن به اختلافات دامن می‌زنند، تصریح می‌کنند که سیاست استکبار، ایجاد تفرقه میان مسلمانان است و راه غلبه بر آن، اتحاد و همدلی است: «امروز سیاست استکبار و سیاست سرویس‌های جاسوسی این است که ما را از هم

بترسانند؛ شیعه را از سنی، سنی را از شیعه؛ اختلاف ایجاد کنند. راه غلبه بر دشمنان، اندیشیدن، فکرکردن، متحدشدن، دل‌ها را به هم نزدیک کردن، دست‌ها را در هم گره کردن است؛ و این جور است که به فضل پروردگار، ﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾ (توبه: ۳۳) پیش خواهد آمد.

بررسی: این مبنا، رویکردی تقریبی به تفسیر قرآن بخشیده و به تفاسیر ایشان رنگی وحدت‌گرایانه داده است. بر اساس این نگاه، قرآن نه تنها منبعی برای هدایت فردی، بلکه محور اتحاد جهان اسلام و راهبردی برای مقابله با توطئه‌های دشمنان به شمار می‌رود. این مبنا در آثار تفسیری ایشان بازتاب یافته و باعث شده است تا در نکات تفسیری، همواره بر نقاط اشتراک مذاهب اسلامی تأکید و از دامن‌زدن به اختلافات پرهیز شود.

د. قرآن کتاب سیاسی و انقلاب‌ساز

امام خامنه‌ای رحمته‌الله با استناد به آیات متعدد قرآن، بر جدایی‌ناپذیری دین از سیاست تأکید کرده و دخالت قرآن در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی را امری آشکار می‌داند. ایشان با نقد رویکرد سکولاریستی، این پرسش را مطرح می‌کنند که اگر دین از سیاست جدا است، پس چرا قرآن اموری چون حکومت، قانون، جنگ و صلح، تعیین دوست و دشمن و دیگر مظاهر سیاست را به خدا و دین او مرتبط ساخته است؟ ایشان با اشاره به آیاتی همچون ﴿لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ﴾، ﴿وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ﴾، آیات حزب‌الله و حزب‌الشیطان، آیات ولایت و آیات حکم به غیر ما انزل الله، بر این نکته تأکید می‌ورزند که اعمال سیاسی و اجتماعی انسان‌ها، در قیامت مورد سنجش و جزا قرار می‌گیرد و این خود گواهی بر دخالت دین در این عرصه‌هاست: «آیا در آیه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ﴾ (ممتحنه: ۱) و آیه ﴿وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يَصْلِحُونَ﴾ (شعراء: ۱۵۱-۱۵۲)، یا آیات معرفی حزب‌الله و حزب‌الشیطان، یا آیات ولایت‌الله، یا آیات حکم به غیر ما انزل الله، اندیشیده و در آن تأمل کرده‌اند؟ آیا اعمال و رفتار سیاسی و اجتماعی انسان‌ها که بیشترین بخش زندگی آن‌هاست، بدون جزاست؟» (بیانات در پیام به مناسبت افتتاح اولین دوره مسابقات بین‌المللی حفظ و قرائت قرآن کریم، ۱۳۶۰/۱۱/۲۰).

ایشان با تأکید بر اینکه جهاد اسلامی، که از برترین فرائض دینی به شمار می‌رود، برای تحصیل «حیات طیبه» و خروج از ولایت طاغوت به ولایت الله تشریع شده است، این پرسش اساسی را مطرح می‌سازند که چگونه می‌توان نقش سیاست را در دین نادیده گرفت: «آیا حیات طیبه‌ای که برای تحصیل آن باید جهاد کرد، زندگی در زیر سایه شوم ولایت غیر خداست؟... و اگر چنین نیست و جهاد برای تحصیل حاکمیت الله و خروج از ولایت طاغوت به ولایت الله است، پس چگونه می‌توان نقش و ارزش سیاست را در دین و در هدف‌های تعیین شده دینی، دست کم یا نادیده گرفت؟» (قرآن در کلام رهبری، سوره زمر آیه ۷۰، سایت: <https://hawzah.net>).

ایشان در نهایت، نغمه جدایی دین از سیاست را ساخته دشمنان اسلام معرفی کرده و هدف آن را خالی کردن صحنه زندگی از حضور دین و تسلط بر سرنوشت انسان‌ها می‌دانند و در مقابل، با افتخار تصریح می‌کنند: «افتخار ما در مقابل همه مکاتب و نظام‌های بشری با مانیفست‌های ساخته ذهنیت‌های حقیر و محدود و وابسته، این است که کتاب انقلاب ما قرآن کریم و مجیدی است». (پیام به مناسبت افتتاح اولین دوره مسابقات بین‌المللی حفظ و قرائت قرآن کریم، ۱۳۶۰/۱۱/۲۰).

بررسی: این مبنا، قرآن را نه تنها کتاب هدایت فردی، بلکه منشور حرکت، مبارزه و انقلاب‌سازی معرفی می‌کند که می‌تواند مبنای تحولات اجتماعی و سیاسی در جوامع اسلامی قرار گیرد. بر اساس این نگاه، قرآن به عنوان کتابی انقلاب‌ساز، پایه و اساس انقلاب اسلامی ایران شد و این رویکرد در تفاسیر سیاسی امام خامنه‌ای رحمته‌الله به روشنی قابل مشاهده است؛ به گونه‌ای که ایشان در نکات تفسیری خود، همواره بر پیوند میان آموزه‌های قرآنی و الزامات مدیریت جامعه و مقابله با نظام‌های استکباری تأکید داشته‌اند.

هـ. مرجعیت علمی قرآن

یکی از مباحث نوین در مطالعات قرآنی، مسئله «مرجعیت علمی قرآن» است که امام خامنه‌ای رحمته‌الله با تأکید بر معنای بازگشت عملی به قرآن، آن را به عنوان راه‌حل مشکلات جهان اسلام مطرح می‌کنند. ایشان معتقدند که دوری از معارف قرآنی، عامل اصلی کمبودها و عقب‌ماندگی‌های جوامع اسلامی است و علاج آن، بازگشت به قرآن به عنوان منبع علم، حکمت و حیات است. ایشان در این باره می‌فرمایند: «مسئله قرآن و مرجعیت قرآن و رجوع به قرآن و استفهام از قرآن در مسائل گوناگون فکری و عملی و اجتماعی و سیاسی و حکومتی و مانند اینها خیلی چیز مهمی است ما واقعاً در این زمینه‌ها کم کاریم». (بیانات در اولین کنگره بین‌المللی قرآن و علوم انسانی، ۱۳۹۶/۳/۱)

«هرچه در دنیای اسلام کمبود هست بر اثر دوری از معارف الهی و معارف قرآنی است. قرآن کتاب حکمت است، کتاب علم است، کتاب حیات است». (بیانات در دیدار قاریان و حافظان و اساتید قرآنی، ۱۳۹۰/۵/۱۱).

«مشکل بزرگ مسلمانان دنیا، دوری از قرآن است، علاج هم برگشت به قرآن است. قرآن فقط برای تلاوت کردن در کنج و زویا نیست، قرآن برای عمل است، قرآن برای شناخت و معرفت است». (بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات حفظ و قرائت قرآن کریم، ۱۳۷۹/۸/۹).

بررسی: از مجموع بیانات ایشان روشن می‌شود که مرجعیت علمی قرآن در اندیشه ایشان، دست‌کم سه معنا و کاربرد دارد:

۱. بازگشت به قرآن به عنوان مرجع عملی زندگی؛ بدین معنا که قرآن باید بر ابعاد فردی، اجتماعی، سیاسی و حکومتی زندگی بشر تسلط یابد و حاکمیت عملی پیدا کند.
 ۲. پاسخگویی قرآن به نیازهای انسان؛ یعنی قرآن به عنوان منبعی جامع، توانایی پاسخگویی به پرسش‌ها و نیازهای متغیر بشری در عرصه‌های مختلف را دارد.
 ۳. جهت‌دهی به علوم بر اساس قرآن (به‌ویژه علوم انسانی) که به عنوان رویکردی تحولی، در ادامه مباحث به آن پرداخته خواهد شد.
- این مبنا، زمینه‌ساز نظریه‌ای است که قرآن را نه تنها کتاب هدایت فردی، بلکه منبعی برای تولید علم، تدوین علوم انسانی اسلامی و پاسخگویی به چالش‌های تمدنی می‌داند و در آثار و بیانات ایشان به کرات بر آن تأکید شده است.

و. قرآن کتاب استقامت و مبارزه برای ضد استکبار

امام خامنه‌ای رحمته‌الله ایستادگی و مقاومت در برابر دشمنان مستکبر را یکی از آموزه‌های بنیادین قرآن می‌داند و بر این باورند که قرآن در مصاف همیشگی حق و باطل، پیروزی نهایی را برای جبهه حق تضمین کرده است. ایشان با استناد به آیات قرآن، این نوید را به ملت ایران می‌دهند که با تداوم راه مقاومت، بر دشمنانی چون آمریکا پیروز خواهند شد:

«در این مصافی که وجود دارد، این مصاف حق و باطل، مصاف توحید و طاغوت - که ناگزیر چنین مصافی وجود دارد - آنکه خدای متعال مقدر کرده است که پیروز بشود، جبهه حق است؛ یعنی شما ملت ایران، اگر همان جور که تا حالا حرکت کرده‌اید، حرکت را ادامه بدهید، قطعاً بر دشمنانتان

پیروز خواهید شد؛ یعنی بر آمریکا پیروز [خواهید شد]: ﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ (قصص: ۵). ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾ (توبه: ۳۳)؛ خدای متعال این جور مقدر فرموده است» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، ۱۳۹۸/۱/۱۴).

بررسی: بر اساس این مبنا، قرآن به پیروان خود می‌آموزد که در برابر مستکبران جهانی (همچون آمریکا) و ظالمان زمانه (همچون رژیم صهیونیستی) ایستادگی کرده و زیر بار ظلم و استکبار نروند. این نگاه، برگرفته از سنت قرآنی مبارزه با طاغوت است که در داستان حضرت موسی (علیه السلام) در برابر فرعون و دیگر پیامبران در رویارویی با ستمگران، به روشنی ترسیم شده است. بر این اساس، قرآن نه تنها کتاب هدایت فردی، بلکه منشور مقاومت، استقامت و مبارزه با نظام‌های استکباری است و این رویکرد در تفسیر آیات مرتبط با جهاد، ولایت و دشمن‌شناسی در آثار تفسیری ایشان به خوبی قابل مشاهده است.

ز. قرآن کتاب تحوّل‌آفرین در علوم

امام خامنه‌ای (ره) با نگاهی تیزبینانه به بحران علوم انسانی موجود در کشورهای شرقی، به این مسئله اساسی اشاره می‌کنند که علوم انسانی رایج، برگرفته از مبانی اومانیستی، سکولاریستی و مادی‌گرایانه غرب است و ترجمه و تدریس بی‌نقد آن، به نوعی استعمار فرهنگی و تسلط فکری بر جوامع اسلامی منجر می‌شود. ایشان در این باره هشدار می‌دهند: «بسیاری از مباحث علوم انسانی، مبتنی بر فلسفه‌هایی هستند که مبنایش مادی‌گری است، مبنایش حیوان‌انگاشتن انسان است، عدم مسئولیت انسان در قبال خداوند متعال است، نداشتن نگاه معنوی به انسان و جهان است. خوب، این علوم انسانی را ترجمه کنیم، آنچه را که غربی‌ها گفتند و نوشتند، عیناً ما همان را بیاوریم به جوان خودمان تعلیم بدهیم، در واقع شکاکیت و تردید و بی‌اعتقادی به مبانی الهی و اسلامی و ارزش‌های خودمان را در قالب‌های درسی به جوان‌ها منتقل کنیم؛ این چیز خیلی مطلوبی نیست». (بیانات در دیدار با جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۸/۶/۸).

ایشان در عین حال، نفی کامل علوم انسانی موجود را توصیه نمی‌کنند، بلکه بر ضرورت ارتباط نقادانه با علوم روز و استفاده از دستاوردهای بشری با رویکردی اصلاحی و مبتنی بر مبانی اسلامی تأکید می‌ورزند:

«بنشینید فکر کنید، نظریه‌پردازی کنید، از موجودی این دانش‌ها در دنیا استفاده کنیم، بر آن چیزی بیفزاییم و نقاط غلط آن را برملا کنیم. این ازجمله کارهایی است که جزو الزامات حتمی پیشرفت است». (بیانات در دیدار با استادان و دانشجویان دانشگاه‌های کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷).

تأکید اصلی ایشان بر انجام پژوهش‌های قرآنی بنیادین و استخراج مبانی علوم انسانی از قرآن است. ایشان با اشاره به جامعیت قرآن در هدایت انسان، این کار را نه تنها ممکن، بلکه ضروری می‌دانند: «این علوم انسانی را ما به‌صورت ترجمه‌ای، بدون اینکه هیچ‌گونه فکر تحقیقی اسلامی را اجازه بدهیم در آن راه پیدا کند، می‌آوریم تو دانشگاه‌های خودمان و در بخش‌های مختلف اینها را تعلیم می‌دهیم؛ درحالی‌که ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد. یکی از بخش‌های مهم پژوهش قرآنی این است... اگر این شد، آن وقت متفکرین و پژوهندگان و صاحب‌نظران در علوم مختلف انسانی می‌توانند بر این پایه و اساس بناهای رفیعی را بنا کنند. البته آن وقت می‌توانند از پیشرفت‌های دیگران، غربی‌ها و کسانی که در علوم انسانی پیشرفت داشتند، استفاده هم بکنند، لکن مبنا باید مبنای قرآنی باشد». (بیانات در دیدار با جمعی از بانوان قرآن‌پژوه کشور، ۱۳۸۸/۷/۲۸).

ایشان گاهی این مسئله را با نگاهی عمومی‌تر و با استفاده از تمام آموزه‌های اسلامی مطرح کرده و بر لزوم نوآوری در علوم انسانی تأکید دارند:

«ما در زمینه علوم انسانی احتیاج به تحقیق و نوآوری داریم. مواد و مفاهیم اساسی‌ای هم که بر اساس آن می‌توان حقوق، اقتصاد، سیاست و سایر بخش‌های اساسی علوم انسانی را شکل داد و تولید و فراوری کرد، به معنای حقیقی کلمه در فرهنگ عربی و عمیق اسلامی ما وجود دارد که باید از آن استفاده کنیم». (بیانات در دیدار با جمعی از استادان دانشگاه‌های سراسر کشور، ۱۳۸۲/۸/۸).

بررسی: این مبنا، زمینه‌ساز نظریه‌ای تحولی در حوزه علوم انسانی است که می‌تواند پاسخگوی نیاز اساسی کشورهای شرقی به تولید علوم انسانی قرآن‌بنیان باشد. بر اساس این نگاه، قرآن به عنوان منبع اصلی معرفت، نه تنها می‌تواند مبانی علوم انسانی را تأمین کند، بلکه جهت‌گیری پژوهشی و علمی را نیز متحول می‌سازد. این رویکرد، به طور طبیعی به رشد رشته‌های میان‌رشته‌ای و شکل‌گیری تفاسیر تخصصی (مانند تفسیر تربیتی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و روان‌شناختی) انجامیده است و افق‌های جدیدی را در پژوهش‌های قرآنی گشوده است.

ح. بی‌اعتمادی به منابع مستشرقان در تفسیر

امام خامنه‌ای رحمته‌الله در تفسیر خود، به عدم اعتماد به دایرةالمعارف‌های اسلامی که توسط مستشرقان تألیف شده است، تصریح می‌کنند و بر این باورند که استنباط مستشرقان، فی‌نفسه مورد اعتماد نیست، مگر در مواردی که به اتکای منابع فقهی و لغوی معتبر، مطلبی ارائه دهند که در آن صورت، می‌توان با احتیاط از آن استفاده کرد. ایشان ذیل آیه ۶۰ سوره توبه می‌فرمایند:

«کتاب دایرةالمعارف خیلی مورد اتکا نیست، در دایرةالمعارف اسلامی که مولفین آن مستشرقین می‌باشند که استنباط خود مستشرق مورد اعتماد نیست؛ اما چون به اتکای موارد فراوان فقهی و لغوی مطلب را می‌نویسد، یک حسن ظنی به معنایی که شده انسان پیدا می‌کند و برای انسان یک مطلب معقولی به نظر می‌رسد».

بررسی: مستشرقان در سده‌های اخیر، کتاب‌ها، مقالات و دایرةالمعارف‌های متعددی درباره قرآن (همچون دایرةالمعارف قرآن لیدن و قرآن: یک دایرةالمعارف اثر اولیور لیمن) نگاشته‌اند که گاه با اهداف تبشیری و استعماری صریح و گاه در پوشش رویکردی علمی، به طرح مطالب پرداخته‌اند. این آثار با نقدهای جدی از سوی قرآن‌پژوهان مسلمان مواجه شده است. از این رو، عدم اعتماد به این منابع به عنوان یک مبنا در تفسیر، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌رود. امام خامنه‌ای رحمته‌الله با تأکید بر این نکته، هوشیاری در مواجهه با تولیدات شرق‌شناسانه را به عنوان یکی از مبانی تفسیری خویش مطرح کرده‌اند.^۱ این مبنا، رویکردی نقادانه به منابع تفسیری ایجاد می‌کند و مفسران را به بازنگری در اطلاعات و نظریاتی که ریشه در مطالعات استعماری یا تبشیری دارند، فرا می‌خواند.

۲. نوآوری‌ها در حوزه قواعد تفسیر

امام خامنه‌ای رحمته‌الله به قواعد تفسیری مرسوم در میان مفسران - از جمله قواعد علوم قرآنی، ادبیات عرب و مانند آن - توجه داشته و افزون بر آنها، برخی قواعد نوآورانه را نیز مد نظر قرار داده‌اند. قواعد تفسیری خود به چند دسته تقسیم می‌شوند که در کتب مربوطه تفصیل یافته است^۲ و ایشان از اکثر این قواعد بهره گرفته‌اند.

۱. ر.ک: مجله قرآن‌پژوهی خاورشناسان، (ش ۱-۳۰)، جامعة المصطفی العالمیه، که مطالب و مقالات متعددی در نقد و بررسی دیدگاه‌های مستشرقان در این مجله مطرح شده است.

۲. ر.ک: رضایی اصفهانی، منطق تفسیر قرآن (۱)، مبانی و قواعد تفسیر؛ فاکر میبیدی، قواعد التفسیر لدی الفریقین، و...

الف. قواعد زبان‌شناختی

امام خامنه‌ای (ع) در تفاسیر خود گاهی به زبان قرآن اشاره کرده‌اند، به گونه‌ای که می‌توان دیدگاه ایشان را دربارهٔ زبان قرآن استنباط کرد. ایشان زبان قرآن را زبان عرف مردم می‌دانند که پیامبر اکرم (ص) حقیقت والای وحی را با این زبان برای مردم بیان کرده است. ایشان در جلسهٔ یازدهم تفسیر سورة بقره می‌فرمایند: «معنای وحی این است که یک حقیقت والایی را فرود بیاورند تا سطح ذهن شما آن را به شما القا کنند. وحی معارف الهی فقط بر قلب انسان‌های برگزیده یعنی پیغمبران نازل می‌شود، البته آنها آنچه را که بر آنها نازل شده و وجودشان آن را لمس کرده، همان را با زبان قابل فهم مردم برای مردم بیان می‌کنند.» (بیانات در جلسهٔ یازدهم تفسیر سورة بقره، ۱۳۷۰/۸/۱۵).

ب. قاعده بطن‌گیری از آیات

امام خامنه‌ای (ع) ذیل آیه ﴿هُدًى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ﴾، با استناد به روایت امام باقر (ع) که می‌فرماید: «ظَهْرُهُ تَنْزِيلُهُ وَ بَطْنُهُ تَأْوِيلُهُ»، به بطن قرآن اشاره کرده و سپس برداشتی از آن ارائه می‌دهند: «فضیل بن یسار که یکی از اصحاب برجسته و ممتاز و ثقة حضرت باقر و حضرت صادق (ع) است، می‌گوید من از امام باقر (ع) سؤال کردم که معنای این روایت چیست؟ یک روایتی در اختیار آنها بوده که می‌فرماید: «مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ إِلَّا وَلَهَا ظَهْرٌ وَ بَطْنٌ» - که البته دنباله دارد - همه آیات قرآن رویی دارد و پشتی دارد، ظاهری دارد و باطنی دارد؛ می‌گوید پرسیدم این ظاهر و باطن یعنی چه؟ حضرت فرمود که «بَطْنُهُ تَأْوِيلُهُ»؛ ظاهرش که ظاهر است؛ [اما] باطن، آن چیزی است که تأویل آن است. تأویل یعنی آنچه برگشت این آیه و مفاد این آیه منطبق با آن است. «مِنْهُمْ مَا مَضَى وَ مِنْهُمْ مَا لَمْ يَكُنْ بَعْدَ يَجْرِي كَمَا تَجْرِي الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ»؛ مثل ماه و خورشید که به‌طور دائم بالای سر انسانند و مخصوص روزی دونِ روزی نیستند، این آیات شریفه قرآن هم مثل خورشید بالای سر ما هستند و دائم هستند؛ این جور نیست که یک روزی باشند، یک روزی نباشند؛ بنابراین هدایت قرآنی این‌جوری است.» (بیانات در محفل انس با قرآن، ۱۴۰۰/۱/۲۵)

ج. قاعده استنطاق

امام خامنه‌ای (ع) ذیل آیه ﴿هُدًى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ﴾، در بحث طلب هدایت از قرآن، به قاعده استنطاق اشاره می‌کند و می‌فرماید: «هر وقتی که ما از قرآن نسبت به حادثه‌ای شبیه آن حادثه استنطاق بکنیم، از قرآن هدایت بطلبیم، قرآن کریم همین مطلب را در اختیار ما خواهد گذاشت. امروز هم همین جور است.» (بیانات در محفل انس با قرآن، ۱۴۰۰/۱/۲۵).

بررسی: هرچند اصل این مطلب به شیوه تفسیر موضوعی شهید صدر بازمی‌گردد، لیکن امام خامنه‌ای رحمته‌الله آن را توسعه داده و با این قاعده، فضای جدیدی در تفسیر گشوده‌اند که زمینه‌ساز بیان دیدگاه قرآن درباره موضوعات جدید معاصر است. در عصر ما، پایان‌نامه‌ها و کتب متعددی در این زمینه و با استفاده از این قاعده نگاشته شده است.

د. قاعده استعمال لفظ در بیشتر از یک معنا

هرچند درباره این قاعده اختلاف نظر است و برخی آن را محال و غیرمجاز و برخی ممکن و جایز دانسته‌اند - که در اصول الفقه و قواعد تفسیری مطرح شده است (ر.ک: رضایی اصفهانی، منطق تفسیر قرآن (۱)، مبانی و قواعد تفسیر) - ولی امام خامنه‌ای رحمته‌الله در تفاسیر خود این قاعده را جایز دانسته و از آن در جمع میان تفاسیر یک آیه بهره برده‌اند. ایشان در تفسیر آیه ۱۷ سوره توبه «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ»، پس از بیان سه احتمال در معنای آن، فرموده‌اند: «البته اینکه ما می‌گوییم سه احتمال در آیه هست، معنایش این نیست که یکی از این سه را باید قبول کنیم، نه؛ بلکه هر سه معنا را ما می‌توانیم از آیه استفاده کنیم».

نیز در تفسیر عبارت «إِنَّا قُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ» در آیه ۳۸، چنین آمده است: «دو معنا برای آن می‌شود آورد: یکی کنایه از دیرجنبیدن و دیر حرکت کردن... معنای دوم اینکه شما به زندگی دنیایی دل داده‌اید، دل به زندگی مادی می‌بندید...». آنگاه فرموده‌اند: «به هر دو معنا هست.» (مروری بر مبانی، روش و قواعد تفسیری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای در تفسیر سوره توبه، ص ۳۸-۳۹).

امام خامنه‌ای رحمته‌الله درباره مفهوم «خِلَاف رَسُولِ اللَّهِ» در آیه ۸۲ سوره توبه، می‌فرماید: «دو احتمال در آن هست: یکی اینکه به معنای مخالفت باشد، و شاید این أقرب به ذهن باشد، و یکی هم به معنای خِلَف باشد؛ یعنی پشت سر. به هر دو معنا آیه درست است. جمله اخیر می‌تواند تأییدکننده هر دو معنا و مصداقی از بحث مورد نظر تلقی گردد».

همچنین در تفسیر آیه ۱۱۲ سوره توبه، در تبیین معنی «السَّائِحُونَ» موارد چندی یاد شده است که هرچند پاره‌ای از آنها از قبیل مصداق است، ولی مواردی نیز از قبیل تعدّد معانی به شمار می‌رود که همگی مورد تأیید قرار گرفته‌اند. در تفسیر آیه ۵۱ سوره توبه «قُلْ لَنْ يَصِيَّبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»، ضمن بیان دو معنا برای آیه، بر این نکته تصریح شده که اشکالی ندارد آیه هر دو جهت را در آن واحد داشته باشد (همان، ص ۳۹).

دو. نواوری‌های محتوایی (نظریه‌پردازی)

امام خامنه‌ای به مطالب نوآمد تفسیری و علوم قرآنی متعددی اشاره داشته است که ذکر همه آنها نیازمند تتبع میدانی فراگیر و از حوصله این مقاله خارج است؛ اما برخی از مهم‌ترین آنها را بیان می‌کنیم:

۱. تحول در علوم انسانی بر اساس قرآن (علوم انسانی قرآن‌بنیان)

ایشان در موارد متعددی به لزوم تحول در علوم انسانی اشاره کرده و شیوه آن را استفاده از قرآن کریم در مبانی این علوم برشمرده‌اند. این دیدگاه از آن جهت مهم است که مهم‌ترین مشکل شرق در مواجهه با علوم انسانی ساخته غرب، آن است که علوم انسانی عصر جدید در غرب بر اساس مبانی اومانیستی، سکولاریستی و مانند آن شکل گرفته و به همان صورت ترجمه شده و در اختیار دانشجویان کشورهای شرقی قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که ناخودآگاه ذهن بسیاری از آنان را همسو با فرهنگ غرب می‌سازد و نوعی تسلط فرهنگی و استعمار نو را سامان می‌دهد.

رهبر معظم انقلاب (ع) با تیزی به این مشکل توجه کرده و راهکار قرآنی برای آن ارائه نموده‌اند. ایشان با اشاره به وضع ناگوار علوم انسانی می‌فرمایند: «بسیاری از مباحث علوم انسانی، مبتنی بر فلسفه‌هایی هستند که مبنایش مادی‌گری است، مبنایش حیوان‌انگاشتن انسان است، عدم مسئولیت انسان در قبال خداوند متعال است، نداشتن نگاه معنوی به انسان و جهان است. خوب، این علوم انسانی را ترجمه کنیم، آنچه را که غربی‌ها گفتند و نوشتند، عیناً ما همان را بیاوریم به جوان خودمان تعلیم بدهیم، در واقع شکاکیت و تردید و بی‌اعتقادی به مبانی الهی و اسلامی و ارزش‌های خودمان را در قالب‌های درسی به جوان‌ها منتقل کنیم؛ این چیز خیلی مطلوبی نیست.» (بیانات در دیدار با جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۸/۶/۸).

رهبر فرزانه انقلاب بارها متذکر شده‌اند که انتقاد ایشان به شیوه اخذ علوم از غربی‌ها، به معنای نفی کامل این علوم نیست. ایشان ارتباط با علوم روز را لازم می‌دانند، ولی هشدار می‌دهند که این رابطه به شکل یک‌طرفه و پذیرش تام نباشد. بنابراین باید با نگاه نقادانه آنها را ارزیابی کرد تا معلوم شود قابل پذیرش هستند یا خیر و در صورت پذیرش، آیا نیازمند اصلاح هستند یا نه:

«بنشینید فکر کنید، نظریه‌پردازی کنید، از موجودی این دانش‌ها در دنیا استفاده کنیم، بر آن چیزی بیفزاییم و نقاط غلط آن را برملا کنیم. این ازجمله کارهایی است که جزو الزامات حتمی پیشرفت است.» (بیانات در دیدار با استادان و دانشجویان دانشگاه‌های کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷).

از توصیه‌های مهم مقام معظم رهبری، انجام پژوهش‌های قرآنی در زمینه علوم انسانی و پایه‌گذاری این علوم بر مبنای قرآنی است. از آنجاکه قرآن کتاب هدایت انسان است، او را از جهات مختلف مورد توجه قرار داده است. بنابراین توجه به آموزه‌های قرآنی و ابتناء نظریه‌های مربوط به علوم انسانی بر قرآن، نه تنها ممکن، بلکه بسیار ضروری است. ایشان در دیدار با بانوان قرآن‌پژوه کشور می‌فرمایند: «این علوم انسانی را ما به صورت ترجمه‌ای، بدون اینکه هیچ‌گونه فکر تحقیقی اسلامی را اجازه بدهیم در آن راه پیدا کند، می‌آوریم تو دانشگاه‌های خودمان و در بخش‌های مختلف اینها را تعلیم می‌دهیم؛ درحالی‌که ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد. یکی از بخش‌های مهم پژوهش قرآنی این است. باید در زمینه‌های گوناگون به نکات و دقائق قرآن توجه کرد و مبنای علوم انسانی را در قرآن کریم جستجو کرد و پیدا کرد. این یک کار بسیار اساسی و مهمی است. اگر این شد، آن وقت متفکرین و پژوهندگان و صاحب‌نظران در علوم مختلف انسانی می‌توانند بر این پایه و اساس بناهای رفیعی را بنا کنند. البته آن وقت می‌توانند از پیشرفت‌های دیگران، غربی‌ها و کسانی که در علوم انسانی پیشرفت داشتند، استفاده هم بکنند، لکن مبنا باید مبنای قرآنی باشد.» (بیانات در دیدار با جمعی از بانوان قرآن‌پژوه کشور، ۱۳۸۸/۷/۲۸)

بر اساس این سخن، استفاده از نظریات دیگران متوقف بر این است که پیش از آن پژوهش‌های قرآنی صورت گرفته باشد و نظر قرآن اخذ شده باشد. این تأکید گاهی به شکل عمومی‌تر و با نگاه به آموزه‌های اسلامی از سوی معظم‌له صورت گرفته است: «ما در زمینه علوم انسانی احتیاج به تحقیق و نوآوری داریم. مواد و مفاهیم اساسی‌ای هم که بر اساس آن می‌توان حقوق، اقتصاد، سیاست و سایر بخش‌های اساسی علوم انسانی را شکل داد و تولید و فراوری کرد، به معنای حقیقی کلمه در فرهنگ عریق و عمیق اسلامی ما وجود دارد که باید از آن استفاده کنیم.» (بیانات در دیدار با جمعی از استادان دانشگاه‌های سراسر کشور، ۱۳۸۲/۸/۸).

۲. مرجعیت علمی قرآن

امام خامنه‌ای (ع) در موارد متعدد به نظریه «مرجعیت علمی قرآن» دعوت کرده و می‌فرماید: «مسئله قرآن و مرجعیت قرآن و رجوع به قرآن و استفهام از قرآن در مسائل گوناگون فکری و عملی و اجتماعی و سیاسی و حکومتی و مانند اینها خیلی چیز مهمی است؛ ما واقعاً در این زمینه‌ها کم کاریم.» (بیانات در اولین کنگره بین‌المللی قرآن و علوم انسانی، ۱۳۹۶/۳/۱).

«هرچه در دنیای اسلام کمبود هست بر اثر دوری از معارف الهی و معارف قرآنی است. قرآن کتاب حکمت است، کتاب علم است، کتاب حیات است. حیات امت‌ها و ملت‌ها در آشنایی با معارف قرآن و عمل به مقتضای این معارف و عمل به احکام قرآنی است.» (بیانات در دیدار قاریان و حافظان و اساتید قرآنی، ۱۳۹۰/۵/۱۱).

«مشکل بزرگ مسلمانان دنیا، دوری از قرآن است، علاج هم برگشت به قرآن است. قرآن فقط برای تلاوت کردن در کنج و زوایا نیست، قرآن برای عمل است، قرآن برای شناخت و معرفت است.» (بیانات در مراسم اختتامیه مسابقات حفظ و قرائت قرآن کریم، ۱۳۷۹/۸/۹)

از این مطالب روشن می‌شود که امام خامنه‌ای (ع) به چند معنا از معانی مرجعیت علمی قرآن اشاره کرده‌اند:

۱. بازگشت به قرآن، یعنی حاکمیت عملی قرآن بر ابعاد زندگی بشر؛
 ۲. پاسخگویی قرآن به نیازهای انسان؛
 ۳. جهت‌دهی به علوم بر اساس قرآن (به‌ویژه علوم انسانی) که در ادامه مباحث به آن می‌پردازیم.
- پذیرش و اجرای مرجعیت علمی قرآن، نتایج متعددی دارد که در اینجا به مهم‌ترین آنها اشاره می‌کنیم:

الف. رشد و توسعه ابعاد و موضوعات و مسائل علوم

هنگامی که مرجعیت علمی قرآن بر اساس دلایل پیش‌گفته پذیرفته شد، برخی موضوعات علمی توسعه می‌یابد و یا موضوعات و مسائل جدیدی در علوم وارد می‌شود که موجب گسترش دانش می‌گردد. برای مثال: وجود روح (﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾؛ حجر: ۲۹) در علوم پزشکی و روان‌شناسی، موجب توسعه این دانش‌ها و پیدایش شاخه‌های جدیدی در آنها می‌شود. همچنین هنگامی که «شفا» از شفای جسمانی به شفای معنوی گسترش می‌یابد (﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ﴾؛ اسراء: ۸۲)، موجب می‌شود که شاخه درمان و دارو در علوم پزشکی توسعه یابد.

ب. تحول در علوم انسانی (تولید دانش‌های قرآن‌بنیان)

هنگامی که مرجعیت علمی قرآن در حوزه علوم انسانی جریان یابد، مبانی، اهداف، اصول و برخی روش‌های این علوم بازتولید می‌شود و در نتیجه صورت و محتوای علوم انسانی فعلی تغییر می‌کند و متحول می‌شود و دانش‌های انسانی قرآن‌بنیان رخ می‌نماید؛ یعنی مبانی و اهداف و اصول و روش‌های مثبت علوم فعلی که حاصل تجربیات بشر است، اخذ می‌شود و عناصر منفی آنها که مخالف قرآن و احادیث معتبر است، کنار گذاشته می‌شود و مبانی و اهداف و اصول و روش‌های جدید از قرآن و حدیث معتبر وارد این علوم می‌شود لذا بخش‌های زیادی از هر کدام از این علوم تغییر می‌کند و بر اساس قرآن بازسازی می‌شود، در نتیجه علوم انسانی قرآن‌بنیان مثل: تربیت قرآنی، روان‌شناسی قرآنی و... پدید می‌آید.

تذکر: درباره شیوه تولید این علوم در فصل روش‌شناسی مباحثی خواهد آمد.

ج. علم مطلوب جامع‌نگر

هنگامی که مرجعیت علمی قرآن اجرا می‌شود، علوم فعلی از حالت تک‌بعدی خارج می‌شود و دانش جامع‌نگر حاصل می‌شود و به علم مطلوب نزدیک می‌شویم. از مؤلفه‌های علم مطلوب قرآنی به دست می‌آید که این علم، از لحاظ روش و هدف با علم مدرن تفاوت اساسی دارد.

در علم مدرن از لحاظ روش، حس‌گرایی و تجربه‌گرایی سلطه دارد، درحالی‌که در علم مطلوب قرآنی، وحی و شهود در کنار عقل و حواس از مهم‌ترین منابع شناخت است. جزئی‌نگری، اهمیت نداشتن شناخت برهانی و اکتفا به یقین روان‌شناختی از دیگر مؤلفه‌ها و مختصات روش‌شناختی علم مدرن است که آن را در برابر علم مطلوب قرآنی قرار می‌دهد.

قرآن کریم به همه ابعاد زندگی بشر توجه دارد اعم از ابعاد معنوی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی که این امر موجب طرح تنوع رشته‌های قرآن‌محور گشته است. علم مطلوب قرآنی به ترتیب منطقی دارای هشت مؤلفه اصالت‌بخش، سمت‌دهی، قدرت‌افزا، سودمندی، خشیت‌آفرین، قدسی بودن، جامع‌نگری و هدایت‌گر است.

جهت‌دهی علم بر اساس قرآن کریم همانا در نتیجه علم در خدمت بشر و سعادت انسان بودن است نه در خدمت قدرت، سیاست و نابودی بشریت قرار گرفتن.

د. تمدن نوین اسلامی

اشراف مرجعیت علمی قرآن موجب تولید دانش‌های قرآن‌بنیان می‌شود و فرهنگ جدیدی بر اساس آموزه‌های قرآن سامان می‌یابد و به علوم طبیعی و انسانی جهت الهی می‌دهد و موجب حرکت و رشد در بخش نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تمدن مسلمانان می‌گردد و در نتیجه، تمدن نوین اسلامی رخ می‌نماید.

آری، قرآن الگوی تمدنی به مسلمانان، بلکه به بشریت ارائه می‌کند؛ چراکه می‌توان انسان مطلوب، خانواده‌ی مطلوب، دانش جامع‌نگر مطلوب و نظام قرآن‌بنیان (نظام تربیتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و...) را از قرآن استخراج و اجرا نمود که این خود، تمدنی نوین می‌سازد. همان‌گونه که در قرن سوم تا پنجم (با همه‌ی کمبودها و کج‌روی‌ها) و نیز در قرن نهم تا دوازدهم (دوره‌ی صفویه با همه‌ی اشکالات)، دو تمدن درخشان مسلمانان به جهانیان عرضه شد، بار دیگر بازگشت مسلمانان به آموزه‌های اصیل قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) می‌تواند تمدنی جدید برپا کند که هم پیشرفت‌های علمی تمدن غربی را داشته باشد، هم انحرافات آن را نداشته باشد و سرشار از اخلاق و معنویت باشد.

هـ. رفع چالش دین و علوم انسانی

در قرن ۱۶ میلادی به بعد چالشی بزرگ بین علوم طبیعی و دین یهود و مسیحیت آغاز شد این مطلب را گالیله (۱۶۴۲م) به وسیله تعارض آموزه‌های کتاب مقدس با حرکت زمین آغاز کرد،^۱ سپس داروین (۱۸۸۲م) با چالش نظریه تکامل و خلقت انسان در کتاب مقدس ادامه داد؛ اما اسلام با آموزه‌های خردمندانه و عالمانه خویش که در آیات و احادیث معتبر اهل بیت (علیهم‌السلام) تبلور یافته بود، گرفتار این چالش نشد؛ چون راهکارهای متعددی برای حل تعارض وجود داشت؛ بلکه اساساً آموزه‌های اسلامی با عقل و علم معارض نبود،^۲ ولی در قرن بیستم میلادی سخن از تعارض ادیان الهی با علوم انسانی است تا آنجا که قرن بیستم به قرن «چالش دین و علوم انسانی» مشهور شده است.

۱. ر.ک: رضایی اصفهانی، رابطه علم و دین در غرب، نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، (در این کتاب تعارض گالیله با کلیسا ریشه‌یابی شده است).

۲. ر.ک به کتب نگارنده از جمله: درآمدی بر تفسیر علمی قرآن؛ منطق تفسیر قرآن (۵) و نیز تعامل قرآن و علوم که درباره راهکارهای تعارض قرآن و علوم، مفصل بحث شده است. همچنین در کتاب پژوهشی در اعجاز علمی قرآن که به تعارض نظریه تکامل و قرآن مفصل پرداخته شده است.

برای مثال می‌توان به نمونه‌هایی اشاره کرد ازجمله: چالش آموزه‌های تربیتی و اخلاقی ادیان الهی (مثل حجاب) با نظام‌های آموزشی سکولار در دنیا و نیز چالش آموزه‌های ادیان الهی با حيله‌گری و ستمکاری سیاست مداران سکولار و لیبرال و نیز چالش آموزه‌های ادیان الهی دربارهٔ عدالت اقتصادی و نفی رباخواری با نظام اقتصادی کاپیتالیستی که مبتنی بر بهره‌کشی و رباخواری است. رفع این چالش هنگامی رقم می‌خورد که مرجعیت علمی قرآن پذیرفته شود و علوم انسانی بر اساس آموزه‌های قرآنی بازسازی و متحول شود.

و. دفع استعمار نو

استعمارگران در دوران‌های گذشته به‌وسیلهٔ لشکرکشی و حاکمیت نظامی، کشورها را تحت استعمار خود در می‌آوردند و به بهره‌کشی و غارت منابع آنها می‌پرداختند که نمونه‌های آنها را در استعمار هند توسط انگلستان و حمله آمریکا به ویتنام و اشغال نظامی کشورهای آفریقایی و آسیایی بعد از جنگ بین‌الملل دوم می‌بینیم. در این شیوه استعماری پیشرفت‌های علمی در حوزهٔ صنعت و امور نظامی وسیلهٔ تسلط بر کشورهای دیگر بود؛ اما با بیداری ملت‌های مستضعف، به‌ویژه در کشورهای اسلامی کم‌کم این نوع استعمار رنگ باخت و حتی کشورهای غربی مثل انگلستان و فرانسه، وزارت مستعمرات خود را حذف کردند و استعمار نو به شکل جدیدی رخ نمود.

استعمار نو غربیان با پوشش علمی، سیاسی و اقتصادی به کشورهای جهان سوم روی آورد. در این شیوه جدید از «علوم انسانی» استفاده ابزاری می‌شود تا نخبگان کشورهای جهان سوم تحت آموزش‌های سیاسی، تربیتی، اقتصادی و... قرار گیرند و با آموختن این علوم در خدمت استعمارگران غربی در آیند. بدین صورت که با حمایت غربیان با ظاهری دموکراتیک در کشورشان بر مسند قدرت تکیه زنند و در پست‌هایی مثل وزارت خارجه، اقتصاد، آموزش و پرورش و آموزش عالی و... جهت‌گیری کشور را به سمت غرب نشانه‌گذاری کنند و اهداف سیاسی، اقتصادی و تربیتی استعمارگران را تحقق بخشند.

این استعمار نو خطرناک‌تر از استعمار قدیم است، چون دشمنی به‌صورت پنهان و در قالبی شیک است که بسیاری از مردم را فریب می‌دهد، دیگر نظامیان غربی در خیابان‌ها و شهرهای جهان سوم حضور ندارند تا مردم دشمن را ببینند و احساس خطر کنند و با آنها بجنگند از طرف دیگر تلفات نظامی به غربی‌های استعمارگر وارد نمی‌شود (مگر اندک). راه مبارزه با این استعمار نوآمد، مرجعیت

علمی قرآن در علوم انسانی است؛ یعنی تحوّل در علوم انسانی بر اساس آموزه‌های قرآنی می‌تواند مبانی، اهداف، اصول و حتی گاهی روش‌های علوم انسانی را تغییر دهد و جهت‌گیری دانش آموختگان این رشته‌ها را به طرف خدمت‌رسانی به ملت خویش و حفظ استقلال سیاسی، اقتصادی و تربیتی سوق دهد.

۲. جهاد کبیر

جهاد کبیر، مبارزه فرهنگی با کمک قرآن در برابر دشمنان است. ﴿فَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا﴾ (فرقان: ۵۲)؛ «پس، از کافران اطاعت مکن و به وسیله آن (قرآن) با جهاد (فرهنگی) بزرگی با آنان مبارزه کن».

مقصود از «جهاد کبیر» در این آیه جهاد مسلحانه نیست؛ زیرا سوره فرقان مکی است و در مکه جهاد مسلحانه بر مسلمانان واجب نشده بود. پس مقصود جهاد فرهنگی، فکری و تبلیغاتی علیه کافران است که با کمک قرآن صورت می‌گیرد و مخالفان اسلام را در صحنه فرهنگی به شکست می‌کشانند. آری؛ اسلام از مسلمانان می‌خواهد که در برابر کافران دست به تهاجم فرهنگی بزنند.

نکته مهم در این آیه آن است که قرآن، اسلحه جهاد کبیر معرفی شده است؛ زیرا:

- قرآن اسلحه‌ای فکری است که در صحنه‌ی جهاد فرهنگی کاملاً مؤثر است؛

- قرآن دارای قدرت بیان، استدلال، جاذبه و تأثیر عمیق است؛

- قرآن روشنی‌بخش، آرام‌بخش و حرکت‌آفرین است (رضایی اصفهانی، تفسیر قرآن

مهر، ۱۴/۲۹۶).

لازم به ذکر است که امام خامنه‌ای گاهی ضمیر در «جاهد هم به» را به قرآن برگردانده و گاهی به اطاعت نکردن در صدر آیه بر می‌گرداند و می‌فرماید: «جهاد فقط به معنای قتال نیست، فقط به معنای جنگ نظامی نیست، جهاد یک معنای وسیع‌تری دارد، در بین جهادها جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را جهاد کبیر نام نهاده «وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» در سوره مبارکه فرقان است «به» یعنی به قرآن». «جهاد کبیر یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر، از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته». (بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، ۱۳۹۵/۳/۳).

سه. نوآوری‌های عملی قرآنی

امام خامنه‌ای رحمته‌الله خود عامل به قرآن بوده و دیگران را به عمل به قرآن فرا می‌خواند. ایشان دربارهٔ عمل به قرآن می‌فرمایند: «تلاوت قرآن مقدمهٔ عمل است، مقدمهٔ معرفت است، مقدمهٔ آشنایی است.» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۸/۱/۲۶)

«امروز ما به قرآن احتیاج داریم؛ راه صحیح زندگی جوامع اسلامی و امت اسلامی، عمل به قرآن است.» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۷/۲/۶)

لیکن در این رابطه، ایشان طرح‌ها و نمونه‌های ابتکاری و نوآورانه‌ای دارند که درخور توجه است و به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱. طرح ده میلیون حافظ قرآن

درحالی‌که در ایران کمتر از یک میلیون حافظ قرآن وجود دارد، امام خامنه‌ای با تشویق حافظان طرح که موجب تحوّل در بحث حفظ قرآن در ایران شد.

«یکی از چیزهایی که می‌تواند تدبیر در قرآن را به ما ارزانی بدارد، حفظ قرآن است. ما حافظ قرآن کم داریم. من قبلاً گفتم که در کشور ما حداقل باید یک میلیون نفر حافظ قرآن باشند - حالا یک میلیون که عدد کمی است نسبت به این جمعیتی که ما داریم - اما حالا چون دوستان الحمدلله یک مقدماتی فراهم کرده‌اند، کارهایی را مشغول شده‌اند و دارند برنامه‌هایی را فراهم می‌کنند برای اینکه ان شاء الله حفظ راه بیفتد، ما هم امیدمان بیشتر شده و به جای یک میلیون، می‌گوئیم ان شاء الله ما باید ده میلیون نفر حافظ قرآن داشته باشیم» (بیانات در دیدار قاریان و حافظان و اساتید قرآنی ۱۳۹۰/۵/۱۱).

۲. طرح کرسی تلاوت در مساجد

«انسان می‌بیند جوان‌هایی را، نوجوان‌هایی را که آنجا نشسته‌اند و یک ساعت تلاوت می‌کنند؛ چه تلاوت شیوائی؛ صحیح، دقیق، متوجه به معنا، و مردم هم گوش می‌کنند. اگر در سطح کشور انسان ملاحظه کند» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۰/۶/۱۷).

۳. طرح خواندن ترجمه تفسیری در هنگام تلاوت

«یکی از کارهای مهم این است که ما بتوانیم تلاوت قرآن را بیامیزیم به ترجمه تفسیری، نه ترجمه صرف معنی کلمات؛ یک ترجمه تفسیری که بعضی از ترجمه‌هایی که امروز رایج است و در دست مردم است، همین خصوصیت را دارند که یک نکاتی را در آنجا توجه داده‌اند» (بیانات در محفل انس با قرآن کریم ۱۴۰۲/۰۱/۰۳).

۴. دعوت به پیشرفت و رشد علمی کشور بر اساس قرآن

امام خامنه‌ای با دعوت مکرر به رشد علمی جوانان و رصد پیشرفت علمی کشور و تشکیل جلسات مکرر با نخبگان و تشویق تشکیل شرکت‌های دانش بنیان که همگی با الهام از آموزه‌های قرآن، مثل آیه ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ (مجادله: ۱۱) و احادیث اهل بیت (علیهم‌السلام) است موجب شکوفایی علمی ایران شده‌اند که امروز در حوزه‌های هسته‌ای، نانو، پزشکی، صنایع دفاعی و... به رتبه‌های برتر در دنیا دست یافته‌اند.

«نقطه قوت دیگر، پیشرفت علمی است. عزیزان من! این پیشرفت علمی را دست کم نگیرید. این پیشرفت‌ها خیلی مهم است. علم، پایه پیشرفت همه‌جانبه یک کشور است. این حدیث را من یک وقتی خواندم: «العلم سلطان»؛ علم، اقتدار است. هرکس این اقتدار را داشته باشد، می‌تواند به همه مقاصد خود دست پیدا کند. این مستکبران جهانی به برکت علمی که به آن دست پیدا کردند، توانستند به همه دنیا زور بگویند. البته ما هرگز زور نخواهیم گفت، اما علم برای ما به عنوان یک پیشرفت حتماً لازم است. پیشرفت‌های علمی ما در این مدت سی و چند سال، پیشرفت‌های حیرت‌آوری است. حالا فناوری هسته‌ای تصادفاً معروف شده است و همه توجه دارند - هم در کشور، هم در دنیا - لیکن فقط این نیست؛ فناوری هسته‌ای هست، علوم هوافضا هست، علوم پزشکی هست - خوشبختانه امروز کشور ما حائز رشته‌های بسیار مهم و دست‌نیافتنی پزشکی است و کارهای بزرگ پزشکی در این کشور انجام می‌گیرد - زیست‌فناوری هست، نانوفناوری که از علوم جدید و دانش‌های نوی دنیاست، هست؛ سلول‌های بنیادی که یکی از بزرگ‌ترین کارها در عرصه علم است، هست؛ شبیه‌سازی، ساخت ابررایانه‌ها، فناوری انرژی‌های نو، رادیوداروهای مهم و داروهای ضد سرطان هست؛ و این فهرست ادامه دارد». (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۹۰/۱۱/۱۴).

۵. تشکیل جلسات با قاریان قرآن و استماع جمعی

ایشان به صورت مکرر جلسات قرائت قرآن، به ویژه در ماه رمضان تشکیل می دهند و قاریان برجسته داخلی و غیر ایرانی برای ایشان قرآن قرآن می خوانند و به آیه زیر عمل می کنند ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (اعراف: ۰۴)؛ «و هنگامی که قرآن خوانده می شود، پس بدان [با دقت] گوش فرا دهید و ساکت باشید؛ باشد که شما (مشمول) رحمت شوید». و بدین صورت الگوی عملی به دیگران می دهند.

۶. تشکیل جلسات تفسیر قرآن

ایشان از سال ۱۳۴۳ ش جلسات تفسیر قرآن را در مشهد شروع کردند و مکرر این جلسات را برای مردم و دانشجویان داشته اند و حتی در سخنرانی ها و خطبه های نماز جمعه به تفسیر قرآن می پردازند که این مطلب به نوعی عمل به آیه ۴۴ سوره نحل و نوعی الگودهی به دیگران است. دوره های تفسیری ایشان به شرح زیر بوده است:

الف) تفسیر عمومی و تخصصی قبل از انقلاب اسلامی:

- از سال ۱۳۴۳ ش در مشهد مسجد پایین خیابان - مسجد قبله (سوره مائده)؛
- تفسیر سوره کهف در جمع خامنه ای های مقیم تهران (سال ۱۳۴۵ ش)؛
- تفسیر قرآن در مسجد امام حسن (علیه السلام) (۱۳۵۲ ش) و مسجد کرامت مشهد (۱۳۵۳ ش)؛
- شروع تفسیر تخصصی برای طلاب در سال ۵۱-۱۳۵۰ ش در مدرسه میرزاجعفر در مشهد (سوره های مائده - توبه - انفال - یونس)

ب) تفسیرگویی بعد از انقلاب

- تفسیر قرآن برای طلاب قم دفتر تبلیغات (سال ۱۳۵۸)؛
- سوره های حشر، جمعه، ممتحنه، مجادله، صف، تغابن، منافقون برای پاسداران در دفتر ریاست جمهوری (سال ۶۲-۱۳۶۱)؛
- سوره حمد برای دانشجویان (سال ۷۰-۱۳۶۹)؛
- سوره بقره برای دانشجویان (سال ۷۱-۱۳۷۰)؛
- لازم به یادآوری است که این تفاسیر اخیراً در حدود ۱۰ جلد توسط انتشارات موسسه انقلاب اسلامی منتشر شده است.

نتیجه‌گیری

در این نوشتار، با بررسی سیره قرآنی و مطالب تفسیری امام خامنه‌ای (ع) به این نتیجه رسیدیم که یکی از شخصیت‌های برجسته معاصر قرآنی که از شاگردان علامه طباطبایی به شمار می‌آید و از سال ۱۳۴۳ش تفسیر را در حرم مطهر رضوی آغاز کرده و تاکنون آثار قرآنی متعددی از ایشان منتشر شده است، آیت‌الله‌العظمی امام سید علی حسینی خامنه‌ای (ع) می‌باشد. ایشان نوآوری‌های متعددی در حوزه روش‌شناسی و محتوای تفسیر قرآن دارند که در لابه‌لای آثار قرآنی ایشان (اعم از مکتوبات، سخنرانی‌ها، اعلامیه‌ها و...) به چشم می‌خورد.

از جمله این نوآوری‌ها در حوزه نظریه، می‌توان به مبانی و قواعد تفسیری نوآورانه ایشان اشاره کرد، مانند: فردی نبودن تفسیر آیات، قواعد کاربردی زندگی در قرآن، مرجعیت علمی قرآن، تحول در علوم انسانی بر اساس قرآن، و اینکه قرآن کتاب استقامت و مبارزه با استکبار، وحدت‌آفرین و کتابی سیاسی و انقلاب‌ساز است.

در حوزه عملی نیز می‌توان به ابتکارات و موج‌آفرینی ایشان در زمینه قرائت، حفظ، برپایی مجالس باشکوه قرآنی در ماه رمضان، دفاع از قرآن در برابر هجوم دشمنان، و عمل به قرآن در زمینه رشد علمی کشور ایران و صنایع دفاعی و... اشاره کرد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: محمدعلی رضایی اصفهانی و جمعی از اساتید جامعه المصطفی، انتشارات بین‌المللی المصطفی، قم: چاپ دوم، ۱۳۸۸.
- خامنه‌ای، سیدعلی، مروری بر مبانی روش و قواعد تفسیری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای در تفسیر سوره توبه، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳.
- رضایی اصفهانی، محمد علی، قواعد قرآن (۱)، قم: دار المبلغین، ۱۳۹۹ ش.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، منطق تفسیر قرآن (۱) روش‌ها و گرایش‌های تفسیر قرآن، قم: نشر جامعه المصطفی علیه السلام العالمية، ۱۳۸۵ ش.
- صفار، محمد بن الحسن، بصائر الدرجات الكبرى فی فضائل آل محمد، مقدمه و تصحیح محسن کوچه باغی، تهران: منشورات اعلمی، ۱۳۶۲.
- عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، بیروت: مؤسسة الأعلمی، ۱۴۱۱ ق.
- فاکرمی‌بیدی، محمد، قواعد التفسیر لدى الشيعة والسنة: قم: مرکز التحقيقات والدراسات العلمية التابع للمجمع العالمي للتقريب بين المذاهب، الطبعة الأولى، ۱۴۲۸ ق / ۲۰۰۷ م.
- قرآن در کلام رهبری - سوره زمر آیه ۷۰ سایت: <https://hawzah.net>
- مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، دار احیاء التراث العربی، بی‌تا.
- مجله قرآن‌پژوهی خاورشناسان (ش ۱-۳۰)، جامعه المصطفی العالمية.
- وبگاه بیانات مقام معظم رهبری (<https://farsi.khamenei.ir/>).

References

- al-Qur'ān al-Karīm (The Noble Qur'ān), trans. Muḥammad 'Alī Riḍā'ī Iṣfahānī and a group of scholars from Jāmi'at al-Muṣṭafā, 2nd ed., Qom: Intishārāt-i Bayn al-Milālī-yi al-Muṣṭafā, 1388 SH (2009 CE).
- 'Ayyāshī, Muḥammad ibn Mas'ūd, Tafsīr al-'Ayyāshī (The Commentary of al-'Ayyāshī), Beirut: Mu'assasat al-A'lamī, 1411 AH (1990 CE).
- Fākīr Mībūdī, Muḥammad, Qavā'id al-Tafsīr ladā al-Shī'ah wa al-Sunnah (Principles of Qur'anic Interpretation According to the Shi'ah and Sunnah), Qom: Markaz al-Taḥqīqāt wa al-Dirāsāt al-'Ilmiyyah al-Tābi' li-l-Majma' al-'Ālamī li-l-Taqrīb bayn al-Madhāhib, 1st ed., 1428 AH (2007 CE).
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Murūrī bar Mabānī-yi Rūsh wa Qavā'id-i Tafsīrī-yi Ḥaḍrat Āyatullāh al-'Uzmā Khāmene'ī dar Tafsīr-i Sūrah-yi Tawbah (A Review of the Methodological Foundations and Interpretive Principles of Ayatollah Khamenei in the Interpretation of Sūrat al-Tawbah), Tehran: Intishārāt-i Inqilāb-i Islāmī, 1393 SH (2014 CE).
- Majallah-yi Qur'ān-Pazhūhī-yi Khāvarshināsān (Qur'ān wa Mustashriqān) (Journal of Qur'anic Studies by Orientalists), nos. 1–30, Jāmi'at al-Muṣṭafā al-'Ālamiyyah.
- Majlisī, Muḥammad Bāqir, Biḥār al-Anwār (Seas of Lights), 2nd ed., Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, n.d.
- Qur'ān dar Kalām-i Rahbarī: Sūrah-yi Zumar, Āyah 70 (The Qur'ān in the Statements of the Leader: Sūrat al-Zumar, Verse 70), available at: hawzah.net.
- Riḍā'ī Iṣfahānī, Muḥammad 'Alī, Mantīq-i Tafsīr-i Qur'ān (1): Rūsh-hā wa Girāyish-hā-yi Tafsīr-i Qur'ān (The Logic of Qur'anic Interpretation, Vol. 1: Methods and Trends in Qur'anic Interpretation), Qom: Nashr-i Jāmi'at al-Muṣṭafā al-'Ālamiyyah, 1385 SH (2006 CE).

Riḍā'ī Iṣfahānī, Muḥammad 'Alī, Qavā'id-i Qur'ān (1) (Qur'anic Principles, Vol. 1), Qom: Dār al-Muballighīn, 1399 SH (2020 CE).

Ṣaffār, Muḥammad ibn al-Ḥasan, Baṣā'ir al-Darajāt al-Kubrā fī Faḍā'il Āl Muḥammad (The Major Insights into the Virtues of the Family of Muhammad), introd. and ed. Muḥsin Kūchah-Bāghī, Tehran: Manshūrāt-i A'lamī, 1362 SH (1983 CE).

Website of the Statements of the Supreme Leader, available at: farsi.khamenei.ir.